

GRZEGORZ JOACHIMIAK

Instytut Muzykologii, Uniwersytet Wrocławski

Katedra Organów, Klawesynu i Muzyki Dawnej, Akademia Muzyczna we Wrocławiu

ORCID: 0000-0003-4443-0929

Muzyczne ramy pamięci: nieznany katalog Emila Hillera z luterkańskiej parafii św. Marii Magdaleny we Wrocławiu¹

Musical Frameworks of Collective Memory: The Unknown Catalog of Emil Hiller from the Lutheran Parish of St. Mary Magdalene in Wrocław

Abstract

The article examines the previously unknown catalog of musical works compiled by E. Hiller, the cantor of the Lutheran parish of St. Mary Magdalene in Breslau (Wrocław) at the turn of the 19th and 20th centuries. This source, preserved in the State Archives in Wrocław, provides valuable insights into the musical repertoire of the parish, which included compositions by both Protestant and Catholic composers. The catalog documents the collection used in worship services and concerts, illustrating how repertoire selection shaped the identity of the local community. The concept of collective memory, as developed by M. Halbwachs, is employed to demonstrate music's role as a tool for constructing and preserving cultural and religious traditions. The study also takes into account the musical holdings of St. Christopher's Church, which was affiliated with the same parish. The analysis of musical sources from both churches, in the context of E. Bohn's publications, offers a deeper understanding

¹ Niniejszy artykuł powstał na podstawie tekstu wygłoszonego podczas konferencji naukowej „Kultura muzyczna wrocławskich kościołów ewangelickich. Kształtowanie tradycji i muzyczna ekumenia. Die Musikkultur der evangelischen Kirchengemeinden in Breslau. Gestaltung ihrer Tradition und die musikalische Ökumene, Wrocław/Breslau”, 11–13 IX 2017 r. pt. *Muzykalia gminy protestanckiej kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu w kontekście nieznanego katalogu Emila Hillera*.

of the history of musical life in this community, the phenomenon of musical ecumenism in Breslau, and the relationship between liturgical repertoire and parish identity.

Keywords: Music Catalog, Emil Hiller, Lutheran Parish of St. Mary Magdalene, Church Music, Collective Memory, Ecumenism, Breslau.

Abstrakt

Artykuł dotyczy nieznanego katalogu muzykaliów E. Hillera, kantora luterańskiej parafii św. Marii Magdaleny we Wrocławiu na przełomie XIX i XX w. Źródło to, przechowywane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, dostarcza informacji o repertuarze muzycznym tej parafii, obejmującym zarówno utwory kompozytorów protestanckich, jak i katolickich. Katalog dokumentuje zbiory wykorzystywane w nabożeństwach i koncertach, ukazując, jak dobór repertuaru kształtował tożsamość lokalnej społeczności. Wykorzystana koncepcja pamięci zbiorowej M. Halbwachsa pozwala ukazać muzykę jako narzędzie budowania i podtrzymywania tradycji kulturowej i religijnej. W badaniu uwzględniono także muzykalia zgromadzone w kościele pw. św. Krzysztofa, należącym do tej samej parafii. Analiza zasobów muzycznych obu świątyń w kontekście publikacji E. Bohna pozwala lepiej zrozumieć historię życia muzycznego w tej wspólnocie, zjawisko muzycznej ekumenii we Wrocławiu oraz relacje między repertuarem liturgicznym a tożsamością parafian.

Słowa kluczowe: katalog muzykaliów, Emil Hiller, luterańska parafia św. Marii Magdaleny, muzyka kościelna, pamięć zbiorowa, ekumenia, Wrocław.

Kościół pw. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu jest jedną z trzech głównych świątyń protestanckich miasta. Obok kościoła pw. św. Elżbiety i kościoła pw. św. Bernardyna odegrał kluczową rolę w historii Reformacji w Europie Środkowej. To w tym kościele Jan Hess (1490–1547) w 1523 r. wygłosił pierwsze we Wrocławiu kazanie w duchu luterańskim, co uznaje się za symboliczny początek luteranizmu w tym mieście. Dwa lata później ukazał się pierwszy drukowany śpiewnik, wydany we wrocławskiej oficynie Adama Dyona, przygotowany z myślą o społeczności protestanckiej, zawierający 38 pieśni². Jest to kamień milowy rozpoczynający nowożytny etap w muzycznych dziejach Śląska i wpisujący się w ówczesne tenden-

² Breslaw. [1525]. *Eyn gesang Buchlein Geystlicher gese[n]ge Psalme[n]*. Adam Dyon. Sygn. PL-WRu 301513.

cje europejskich przemian społeczno-kulturowych. Zainteresowanie tą publikacją było tak duże, że jeszcze tego samego roku (lub rok później) pojawiło się poszerzone wydanie, zawierające dodatkowe pieśni, co częściowo było następstwem wpływu działań Hessa i ludzi wokół niego zgromadzonych³. Z czasem, przez kolejne stulecia, powstał szereg innych śpiewników protestanckich wydanych drukiem z myślą o protestanckich nabożeństwach i domowej dewocyjności w typie *Geistliche Kirchen- und Hausmusik*. Umożliwiały one metodyczne rozprzestrzenianie treści teologicznych, działały też jednocześnie na lokalną społeczność. Ostatecznie względny kompromis między katolikami i protestantami udało się wypracować, w czym ogromny udział miała muzyka, a zwłaszcza śpiewniki, o czym świadczą wzajemne zapożyczenia kompozycji z obu środowisk konfesyjnych. Współcześnie można by to nazwać „muzyczną ekumenią”.

W 2025 r. mija 500 lat od wydania śpiewnika A. Dyona. Skłania to tym samym do pytania o trwałość tradycji muzycznych wrocławskiej gminy lutherańskiej, ale też o społeczności, w których współcześnie funkcjonujemy niezależnie od konfesji i sposobu, w jaki dokonuje się w nich pielęgnowanie duchowych tradycji. Maurice Halbwachs (1877–1945), twórca pojęcia *mémoire collective*, wskazywał, że pamięć ma charakter społeczny i jest kształtowana oraz podtrzymywana przez wspólnoty⁴. Istotny jest w tym kontekście mijający czas i sposób ewokowania myślenia o przeszłości, która ma wpływ na teraźniejszość. W podobny sposób funkcjonuje historia jako dyscyplina naukowa, która stapia się często z doktrynami religijnymi. Mimo że w obu przypadkach materiałem źródłowym są teksty, obrzędy, świadectwa działalności artystycznej, np. zachowane utwory muzyczne, to w historii dąży się jednak do naukowego rekonstruowania przeszłości, a w religii – do duchowego pielęgnowania tradycji. Celowe jest zatem zdefiniowanie pamięci w tym kontekście: „Pamięć historyczna to obraz wydarzeń, a pamięć zbiorowa to ognisko tradycji. Pamięć zbiorowa umożliwia kultywowanie tradycji i choć jej zasięg nie przekracza długości ludzkiego życia, ciągłość następstwa pokoleń stanowi o ciągłości tradycji. Tradycja nie jest przy tym mechanicznie rejestrowanym, podsycanym i przekazywanym następnym pokoleniom obrazem całej przeszłości grupy. Pamięć zbiorowa dokonuje nieustającego wyboru

³ Anno Mańko-Matysiak. 2006². *Schlesische Gesangbücher 1525–1741. Eine hymnologische Quellenstudie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 37–38, 54–56.

⁴ Maurice Halbwachs. 1925. *Les Cadres Sociaux de la Mémoire*. Paris: Librairie Félix Alcan; wyd. pol.: Maurice Halbwachs. 2022. *Społeczne ramy pamięci*. Tłum. Marcin Król. Warszawa: Aletheia, 284–328. Nie chodzi tu o pamiętanie w znaczeniu psychologicznym, ani też o podporządkowanie jednostki przez zbiorowość, czego skutkiem mogłoby być utracenie indywidualnych cech jednostki. Chodzi tu o pokazanie, że „pamiętanie” każdego człowieka nabiera swojej treści w określonych społecznościach, tzw. ramach społecznych (*Les Cadres Sociaux de la Mémoire*).

ze względu na teraźniejszość. Świadomość zbiorowa grupy składa się zatem z pamięci zbiorowej i z idei, obyczajów i innych wyobrażeń zbiorowych kształtowanych w bieżącej chwili”⁵. Biorąc pod uwagę zmieniające się w czasie idee społeczno-kulturowe i chęć zachowywania religijnej tożsamości w danej grupie społecznej (np. w określonej parafii), utwór muzyczny przechowany w postaci zapisu notacji muzycznej pozwala docierać do tego, co w pamięci indywidualnej jest narażone na zapomnienie, odtwarzać jego treść w drodze wykonania i dzięki temu podtrzymywać, niejako poza upływającym czasem, pamięć o ideach i wydarzeniach istotnych dla danej zbiorowości. W przypadku Wrocławia i parafii św. Marii Magdaleny było to chrześcijaństwo interpretowane w duchu luteranizmu, w którym słowo i muzyka miały kluczowe znaczenie. Można zatem postawić hipotezę, że muzyka, a konkretnie, wykonywany w danym czasie i miejscu repertuar, tworzą muzyczne ramy pamięci dla wybranej społeczności. W ten sposób wybór utworów muzycznych dokonywany z myślą o danej grupie społecznej staje się wyrazem jej tożsamości. Współcześnie odpowiedzialność za to zadanie w kościołach spoczywa najczęściej na organistach, chórmistrzach, kantorach. Jakie utwory wykonywano w parafii św. Marii Magdaleny w pruskim Breslau sto lat temu? Kto odpowiadał za ich dobór?

Podstaw do odpowiedzi na to pytanie przynosi nieznany w historiografii muzykologicznej katalog muzykaliów E. Hillera, spisany dla luterkańskiej parafii przy kościele pw. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (*die Kirchengemeinde zu St. Maria Magdalena*). Zachowane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu źródło pochodzi z pierwszych dwóch dekad XX w.⁶ Jego proveniencja wskazuje na związek nie tylko z kościołem św. Marii Magdaleny, ale i kościołem pw. św. Krzysztofa, który przynależał już wówczas do tej parafii (il. 1).

Pojawiają się zatem pytania o wykonywany repertuar, autorstwo znajdujących się tam kompozycji, obsadę wykonawczą, o wartości określające tożsamość tej społeczności. Czy była to muzyka zupełnie nowa, a może były tam również kompozycje ze śpiewnika Dyona? Jak wymieniony repertuar wpisuje się w ówczesne tendencje wykonawcze w perspektywie innych ośrodków europejskich?

Aby odpowiedzieć na te pytania, niezbędne jest zapoznanie się z nieznanym rękopisem od strony źródłoznawczej.

⁵ Halbwachs. 2022. *Spoleczne ramy pamieci*, 26–27.

⁶ Wrocław, Archiwum Państwowe. *Katalog der Musikalien der Kirchengemeinde zu St. Maria Magdalena*. Sygn. 104/119.

Budowa i układ katalogu Emila Hillera

Rękopis składa się z 18 zszytych kart zawierających linie (po 26 na stronie) w formacie stojącym *in folio*. Zawiera okładkę stanowiącą kartę tytułową (il. 2).

Karta tytułowa wyraźnie wskazuje, że chodzi o muzykalia z parafii św. Marii Magdaleny we Wrocławiu: *Katalog | der | Musikalien bei der Kirchengemeinde | zu St. Maria = Magdalena | St. Maria Magdalena | Breslau Nr. 119⁷*. Oznaczało to, że wykorzystywano je w ramach szerokiej działalności skupionej wokół kościoła pod tym samym wezwaniem. Katalog spisany jest przez jedną osobę. Sporadyczne dopiski pochodzące być może od innego skryptora wprowadzone zostały na czerwono, z czego najistotniejszy znajduje się na pierwszej stronie wraz z inskrypcją wskazującą na potwierdzenie jego zawartości w 1917 i 1918 r.: *Geprüft für 1917: Spenner desgl. i 1918: Spenner* (il. 3).

Na stronie drugiej umieszczony jest wstęp, dzięki któremu można dowiedzieć się, kto jest autorem katalogu, kiedy i gdzie został spisany oraz według jakiego klucza należy się nim posługiwać (il. 4):

Z powyższego wstępu wynika, że autorem katalogu jest E. Hiller, który określony został jako „Królewski Dyrektor i kantor kościoła św. Marii Magdaleny”. Źródła ułożone zostały w czterech grupach według porządku alfabetycznego. Pierwsza grupa (I.) zawiera partytury i głosy (strony 3–28), druga (II.) to tylko partytury (strony 29–31), trzecia (III.) tylko głosy (strona 32 i 33), czwarta to śpiewniki z chorałami (strona 34). Dla każdej pozycji wskazane jest miejsce przechowywania źródła. Z dalszej części opisu wynika, że na muzykalia przeznaczono trzy szafy (*Schranck*), określane jako nowa, stara i mała, w których półki oznaczały działy tematyczne (*Fach*), oznaczone skrótem „S” z rzymską cyfrą „I” (S I); na najwyższej półce znajdowały się partytury Heinricha Schütza, partytury muzyki religijnej (*Musicae sacre*) i zbiór trzech tomów utworów do św. Cecylii. Pozostałe zawierają dzieła, które obecnie są regularnie używane i zostały spisane w kolejności alfabetycznej według nazwisk kompozytorów. W starej dużej szafie, oznaczonej w katalogu jako „S II”, na najwyższej półce umieszczono dzieła wszystkie Johanna Sebastiana Bacha. W pozostałych działach umieszczono starsze utwory (*altere Werke*) uporządkowane także alfabetycznie. Trzecia, mała szafa, określona jako „S III”, zawierała oznaczenia wskazujące numery każdego dzieła umożliwiające ich odnalezienie.

⁷ Widoczna poniżej sygn.: „St. Maria Magdalena | Breslau Nr. 119” obowiązuje nadal we wrocławskim archiwum.

Wymieniony poniżej układ cyfr arabskich od 1 do 8 prawdopodobnie wskazuje na rozkład tych działów. Hiller kończy wstęp stwierdzeniem, że katalog zamyka się liczbą 523 utworów, a wolne miejsca pozostawione są z myślą o wpisaniu kolejnych, później nabytych.

Obecnie katalog ten nie zawiera dalszych wpisów, miejsca pozostawione nadal są niezapisane, a opis dotyczący uporządkowania utworów jest zgodny z podziałem w treści katalogu. Utwory spisane są w formie tabelarycznej (il. 5).

W pierwszej kolumnie znajduje się liczba porządkowa katalogu, wskazująca numerację ciągłą utworów utrzymaną przez wszystkie działy. Kolumna druga zawiera określenie liczby głosów. W trzeciej znalazły się nazwiska kompozytorów wraz z tytułami ich kompozycji. Ostatnia kolumna zawiera miejsce przechowywania źródła wyrażone opisanymi za pomocą skrótów z „S” i liczbą (opisanymi powyżej).

Katalog ma prostą, alfabetyczną strukturę, opartą na systemie skrótów. Poda-je kluczowe informacje o utworach i miejscach ich przechowywania, co ułatwia nawigację. Można zatem przypuszczać, że Hiller, przygotowując ten spis, kierował się raczej nie tyle uporządkowaniem muzykaliów do celów pokazowych czy bibliofilskich, ile przede wszystkim perspektywą pragmatyczną. Jako kantor niewątpliwie potrzebował szybkiego odnalezienia i przygotowania danego utworu do wykonania, a taki katalog niewątpliwie mógł ułatwić mu wypełnianie obowiązków „Królewskiego Dyrektora i kantora kościoła św. Marii Magdaleny” we Wrocławiu.

Emil Hiller – garść informacji biograficznych

Informacje o życiu i działalności muzycznej E. Hillera są znikome. W żadnej z dużych encyklopedii muzycznych nie poświęcono mu miejsca. Dla ustalenia ramowych dat życia kluczowy okazał się rocznik biblioteki muzycznej Petersa opracowany przez Rudolfa Schwartza z 1925 r., w którym pojawia się krótka wzmianka, iż E. Hiller, królewski dyrektor muzyczny, zmarł we Wrocławiu w wieku 90 lat⁸. Krótkie rozwinięcie tej informacji znajduje się też w „Zeitschrift für Musik” z tego samego roku, gdzie napisano, że królewski dyrektor muzyczny E. Hiller, ceniona osobistość we wrocławskich kręgach muzycznych, zmarł w wieku 90

⁸ Rudolf Schwartz. 1925/1926. „Totenschau für das Jahr 1925”. Jahrbuch der Musikbibliothek Peters 32: 66. Red. Rudolf Schwartz. Leipzig: Verlag von C. F. Peters: „Hiller, Emil, Königlicher Musikdirektor. + in Breslau (90). NZ 111”.

lat, co potwierdza, iż były to wówczas informacje aktualne⁹. Tym samym można stwierdzić, iż E. Hiller żył w latach 1835–1925. Najwcześniejsze udokumentowane informacje o jego aktywności muzycznej pochodzą z 1868 r. Jego nazwisko pojawia się w księdze adresowej Wrocławia, w której określony został jako nauczyciel mieszkający przy Sandstrasse 18 na drugim piętrze¹⁰. Kolejna wzmianka dotyczy Męskiego Stowarzyszenia Śpiewaczego Rudolfa Waetzoldta, którym Hiller kierował w latach 1883–1893, zastępując na stanowisku dyrygenta Juliusa Lehnerta. To w kontekście dyrygentów i założycieli tego stowarzyszenia zachował się portret Hillera (il. 6)¹¹.

Hiller jako dyrygent chóru utrzymywał wysoki poziom zespołu, czego potwierdzeniem może być recenzja Georga Henschela z 8 stycznia 1885 r. opublikowana na łamach „Breslauer Zeitung”, po koncercie z utworami Maxa Brucha¹². W 1886 r. występował już w strukturach administracyjnych kościoła pw. św. Marii Magdaleny jako *der Kirchenbeamten: Ober-Organist*, z określeniem miejsca zamieszkania na Werderstrasse 2/3¹³. Był to okres, w którym kantorat św. Marii Magdaleny był już wspólny z kościołem filialnym pw. św. Krzysztofa, co potwierdza roczne sprawozdanie Rady Kościoła Parafialnego św. Marii Magdaleny¹⁴, a także uroczysta liturgia na jubileusz 400-urodzin Marcina Lutra, zorganizowana 11 listopada 1883 r. w kościele pw. św. Marii Magdaleny i kościele pw. św. Krzysztofa (il. 7)¹⁵.

⁹ Alfred Heuss. 1925. „Persönliches – Todesfälle”, *Zeitschrift für Musik* 92 (2): 111: *Der Kgl. Musikdirektor Emil Hiller, eine in den Breslauer Musikkreisen geschätzte Persönlichkeit, ist im Alter von 90 Jahren dahingeschieden*.

¹⁰ Gunter Braun. 2024. Adress- und Geschäfts-Handbuch der Haupt- und Residenzstadt Breslau für das Jahr 1868. Jg. 2. Breslau: E. Morgenstern 1868. *Verein für Computergenealogie e.V.*: 133 (listopad 2024) <https://adressbuecher.genealogy.net/addressbook/entry/54745ed31e6272f5cfb9f31e>. Obecnie w tym miejscu we Wrocławiu przy ul. Piaskowej mieści się budynek Hali Targowej, który został wybudowany w latach 1906–1908.

¹¹ Hubert Fiegler. 1906. *Waetzoldtscher Männergesangsverein in Breslau. Festschrift zum Goldenen Jubiläum (1885–1906)*, von Hubert Fiegler. Sygn. PL-WRu Wratislaviana Yv 1357.

¹² Joanna Subel. 2008. *Wrocławska chórallistyka*. T. 1: 1817–1944. Wrocław: Akademia Muzyczna im. Karola Lipińskiego we Wrocławiu, 129–130.

¹³ Ówczesna Werderstrasse to obecnie ul. Księcia Witolda. Dyrektorem muzycznym i kantorem był wówczas Mat.[thias?] Schönfeld (mieszkający na Alexanderstrasse 1, obecnie ulica nie istnieje, są to okolice pl. Społecznego), a drugim organistą był Scholz (mieszkający na Neue Junkernstrasse 30, dzisiejsza ul. Jana Kilińskiego); zob. Breslau. 1886. *Jahresbericht für die Gemeinde St. Maria-Magdalena allen Mitgliedern und Freunden der Gemeinde dargeboten von Gemeinde-Kirchenrath*: [brak strony, część D. *der der Kirchenbeamten*]. Sygn. Wratislaviana PL-WRu Ys 748.

¹⁴ Organistą kościoła pw. św. Krzysztofa był wówczas Rockstroh; zob. 1886. *Jahresbericht für die Gemeinde St. Maria-Magdalena*, [brak strony, część D. *der der Kirchenbeamten*].

¹⁵ Breslau. 1883. Festliturgie zum Luther = Jubiläum am 11. November 1883 in den Kirchen St. Maria = Magdalena und St. Christophori. W *St. Maria-Magdalena Kirchl. Festlichkeiten*, nr 3. Sygn. PL-WRu Wratislaviana Ys 750/4.

Ostatecznie Hiller zrezygnował z kierowania chórem w stowarzyszeniu Watzolda w 1893 r., co najprawdopodobniej było spowodowane możliwością objęcia stanowiska dyrektora muzycznego i kantora kościoła pw. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu. W spisie kantorów i organistów tego kościoła wymienia go Lothar Hoffmann-Erbrecht, wspominając, iż Hiller pełnił tę funkcję w latach 1893–1920¹⁶. W księgach pogrzebowych parafii św. Marii Magdaleny nazwisko E. Hillera nie występuje, co może wskazywać, że pod koniec życia, a może ostatnich 5 lat, o których nic nie wiadomo, Hiller nie był związany już z wrocławskim kościołem.

Poza wymienionymi umiejętnościami i pełnionymi funkcjami Hiller był również kompozytorem, o czym świadczy wpis w jego katalogu umieszczony pod numerami od 166 do 171a, które obejmują opracowania psalmów w obsadzie wielogłosowej (il. 8)¹⁷.

Była to zatem postać nie tylko mocno związana z muzycznym środowiskiem Wrocławia, ale również ambitna, wyróżniająca się umiejętnościami artystycznymi, w tym również kompozytorskimi, dydaktycznymi i organizacyjnymi. Interesująca była również biblioteka muzyczna, którą w wieku 73 lat dysponował jako kantor kościoła pw. św. Marii Magdaleny.

Repertuar muzyczny i obsada wykonawcza: w kierunku monumentalizmu brzmieniowego

Katalog Hillera obejmuje zróżnicowane gatunkowo kompozycje o charakterze religijnym, przeznaczone na różne obsady wykonawcze. Utwory te pochodzą z różnych epok. Są to głównie opracowania psalmów, hymnów, w tym motety, chorały, pieśni (głównie kościelne), kantaty, oratoria, msze. Hiller nie zaznaczył, niestety, czy są to zbiory druków czy rękopisów muzycznych. Biorąc pod uwagę tytuły, można przypuszczać, że były to zbiory o mieszanym typie heurystycznym, tzn. druki z dopisanymi rozszerzeniami głosów w formie rękopiśmiennej. Dla przykładu: dzieła wszystkie Bacha prawdopodobnie były dostępne w tym zbiorze w formie druków, ale już wybrane kompozycje, jak *Singet dem Herrn* (BWV 225) czy *Jesu, meine Freude* (BWV 227), musiały mieć powielane głosy, prawdopodobnie ręcznie odpisywane, gdyż oryginalnie kompozycje nie zostały

¹⁶ Lothar Hoffmann-Erbrecht. 2001. Breslau. Anhang IV: Kantoren und Organisten an St. Maria Magdalena. W *Schlesisches Musiklexikon*. Red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, 82. Augsburg: Wißner.

¹⁷ Jest to jedyne dotychczas źródło wskazujące na działalność kompozytorską E. Hillera.

przeznaczone na ok. 40 głosów, tak jak wskazuje to Hiller w drugiej kolumnie swego katalogu (il. 9).

Z najpopularniejszych utworów wymienionych w tym katalogu można odnaleźć m.in. oratoria z twórczości kompozytorów XVIII w., np. oratorium pasyjne *Der Tod Jesu* Carla Heinricha Grauna na 46 głosów skomponowane w stylu galant (premiera w 1755 r.), czy późnobarokowe oratorium *Mesjasz* Georga Friedricha Händla (premiera w 1741 r.), które wrocławska publiczność ceniła w opracowaniu Roberta Franza na 82 głosy¹⁸. Pojawia się też hymn *Te Deum* Johanna Adolpha Hassego na 43 głosy (premiera w 1751 r.), pokaźna liczba utworów J. S. Bacha (numery w katalogu: 2–20e) i Christopa Bacha (numery w katalogu: 21–26). Obecne w zasobach tej biblioteki były też opracowania starszych kompozycji, jak motet oparty na Ps 42 *Sicut cervus* w niemieckim tłumaczeniu *Wie der Hirsch schreit* autorstwa Giovanniego Pierluigi da Palestriny w opracowaniu na 33 głosy, motet *Mein Eltern mich verlassen han* w opracowaniu Michaela Praetoriusa na 4 głosy (funkcjonujący już w czasach kompozytora z dwójnymi partiami do 13 głosów¹⁹), motet *Zion spricht* Andreasa Hammerschmida na 40 głosów (wydany w zbiorze *Musikalische Andachten* w latach 1652–1653 na obsadę 5-głosową z b.c.²⁰), czy też utwory Henricha Schütza (1585–1672) umieszczone w katalogu Hillera pod numerami 382–388. Nie zabrakło też przykładów mszy; w tym przypadku zapisana jest *Msza C-dur* na 59 głosów i pochodzące z niej opracowanie *Benedictus* na 38 głosów Ludwiga van Beethovena. W gronie kompozytorów, których twórczość znana była w całej Europie, znalazły się kompozycje Johannesa Brahmsa (np. motet *O Heiland, reiß die Himmel auf* na 40 głosów), Maxa Brucha (np. pieśń *Palmsonntag Morgen* na 40 głosów), Josepha Haydna (numery 137–146, głównie na obsadę 31–78 głosową), Wolfganga Amadeusa Mozarta (numery w katalogu: 255–267) i Felixa Mendelssohna (numery w katalogu: 230–251f), a także kompozytorów działających na gruncie lokalnym, mniej rozpoznawalnych na arenie europejskiej. Większość z tych kompozycji przeznaczona była na duże obsady wykonawcze.

W repertuarze magdaleńskiej parafii nie zabrakło też kompozycji autorstwa kompozytorów lokalnych, w tym poprzednika E. Hillera, Mat.[thiasa?] Schönfelda

¹⁸ Opracowanie Roberta Franza spotykało się z krytyką m.in. Friedricha Chrysandra; por. Karl Partsch. 1925. *Festschrift zur 100-Jahr-Feier der Breslauer Singakademie*. Breslau: Breslau: Graß-Barth, 28; Maria Zduniak. 2006. Julius Schäffer. W *Encyklopedia Wrocławia*. Red. Jan Harasimowicz, 781–782. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.

¹⁹ Michael Praetorius. Rkps. [dwa chorały:] *Es ist ein Ros entsprungen, Mein Eltern mich verlassen*. Sygn. A-Wn Mus.Hs.15469.

²⁰ Andreas Hammerschmidt. 1652–1653. *Chor-Music auff Madrigal-Manier (...) Fünfte Theil Musicalischer Andachten*. Freybergk: Georg Beuthern: *Zion spricht der Herr hat mich verlassen*. RISM ID no.: 1001117741.

(numery w katalogu: 358–378), ale też m.in. Josepha Ignaza i Carla Schnabla, Adolpha Hessego, Friedricha Wilhelma Bernera, Ernsta Flügela, Gottloba Benedicta Biereya, Bernharda Kleina, Moritza Brosiga, Juliusa Schäffera i innych. W przypadku tego ostatniego istnieje ciekawa wzmianka w katalogu Hillera, iż 12 egzemplarzy 4-głosowych chorałów Schäffera było darem od profesora dla kościoła pw. św. Marii Magdaleny²¹. Joanna Subel wspomina o tym zbiorze w kontekście „(...) wydania *Choralbuch* – czterogłosowego zbioru śpiewów dla ewangelickiej gminy na Śląsku (Breslau 1866, 1880²) (...)”²². Najprawdopodobniej tą ewangelicką gminą była parafia św. Marii Magdaleny we Wrocławiu²³.

W całym katalogu pojawia się ok. 180 nazwisk kompozytorów, które mogą również służyć do dalszych badań dotyczących muzyki kościelnej na Śląsku. W przypadku niewielkiej liczby kompozycji np. Bernharda Kleina czy Juliusa Schäffera, w kolumnie dotyczącej miejsca przechowywania pojawiła się informacja, że część z ich utworów znajduje się na chórze przy organach (*Orgelchor*)²⁴. Można zatem przypuszczać, że wspomniane przez Hillera szafy na muzykalia znajdowały się w innym miejscu, być może w kościelnej bibliotece, a więc parafia dysponowała wówczas większym zasobem niż to, co wymienione jest w katalogu Hillera.

Biorąc pod uwagę wymienione kompozycje oraz wskazana w nich specyfika dotycząca wielkoobsadowych wykonań dzieł muzycznych, można zauważyć, że repertuar ten związany był nie tylko z konfesją protestancką, którą reprezentowała *a priori* magdaleńska parafia²⁵. Pojawiają się tam również dzieła powstałe w kręgu patronów katolickich, w tym licznie reprezentowane utwory powstałe w kręgu ruchu cecylińskiego²⁶. W kulturze europejskiej nakładały się wówczas na siebie bardzo ciekawe zjawiska w obszarze kościelnego życia muzycznego, które w soczewce można obserwować na przykładzie kultury Śląska, szczególnie w okresie do 1918 r.

²¹ *Katalog der Musikalien*: 31 nr 482 (*Vierstimmiges Choralbuch*): Schäffer, Jul. *Vierstimmige Choräle*, 21 Exemplaren dieselben, 12 Ex. Geschenk von Prof. Schäffer.

²² Subel. 2008. *Wrocławska chóralistyka*, 256.

²³ Julius Schäffer. 1880. *Vierstimmiges Choralbuch enthaltend sämtliche Melodien zum Gesangbuch für evangelische Gemeinden Schlesiens*. Breslau: Wilhelm Gottlieb Korn.

²⁴ *Katalog der Musikalien*: nr 200 i 201.

²⁵ Johannes Adler. 1988. *Die evangelische Kirchenmusik in Schlesien 1900–1945*. W *Geistliche Musik in Schlesien*. Red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, 115–126. Dülmen: Laumann-Verlag.

²⁶ Do głównych ośrodków tego ruchu należały tereny południowoniemieckie (Ratybona), austriackie (Salzburg), włoskie (Rzym), a także Śląsk (Dolny i Górny), w tym również Wrocław. Intensywna działalność wrocławskich wydawnictw muzycznych z kompozycjami lokalnych twórców znajduje swoje szerokie odbicie wśród kompozycji wymienionych w katalogu Hillera. Obszerne kompendium na temat cecylianismu w kontekście europejskich przemian społeczno-kulturowych ze szczególnym uwzględnieniem Śląska – zob. Piotr Tarlinski. 2019. *Muzyka kościelna na Górnym Śląsku w kontekście cecylianismu i przemian społecznych (1868–1918)*. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

Chodzi tu nie tylko o okres nowego geopolitycznego ładu po I wojnie światowej, ale też okres zaznaczony w katalogu Hillera (zob. il. 2). Obecność mieszanego repertuaru muzycznego (protestanckiego i katolickiego) w parafiach protestanckich na Śląsku nie było niczym specjalnym, ponieważ istnieją inne przykłady potwierdzające te tendencje, jak np. zbiory muzyczne kościoła Pokoju w Świdnicy²⁷. Jest to zatem przykład odchodzenia w protestantyzmie od ścisłych dogmatów i rozwijaniu tendencji o charakterze ekumenicznym, zarówno w kwestii interpretacji Pisma Świętego, jak i repertuaru muzycznego. Przyczyn tego stanu rzeczy jest wiele. Początków można szukać w ruchach pietystycznych i filozofii oświeceniowej (zwłaszcza Immanuela Kanta), jak również wpływowi idei *Liberté, Égalité, Fraternité* na postrzeganie struktur i chęci równości w europejskich społeczeństwach, ingerencji króla Fryderyka Wilhelma III w struktury kościelne zarówno katolickie (sekularyzacja na Śląsku w 1810 r.), jak i protestanckie (stworzenie w 1817 r. unii wyznaniowej, do której należał Śląsk, tzw. *Evangelische Kirche der altpreußischen Union* łączącej luteranów i kalwinów)²⁸. Taka perspektywa była bliska ideom Friedricha Schleiermachera (1768–1834) – wrocławskiego teologa protestanckiego i nowożytnego inicjatora hermeneutyki. Muzyczne wykonania kompozycji z okresów dawnych i wówczas współczesnych kompozytorów europejskich i lokalnych, protestanckich i katolickich, stały się w parafii św. Marii Magdaleny we Wrocławiu wyrazicielem europejskich idei. Były osadzone w ramach muzyki kościelnej jako artystyczny „strażnik” dziedzictwa kulturowego, ale i podejścia hermeneutycznego, reinterpretowania tej muzyki w duchu nowych, bardziej niż dotychczas, liberalnych idei i prądów filozoficzno-społecznych. W ten sposób zachowali ramy pamięci istotne dla ich protestanckiej społeczności, gdzie muzyka, a w szczególności wspólne śpiewanie podczas nabożeństw, symbolizowała ich równość wobec Boga, a dobór repertuaru muzycznego nie tylko odzwierciedlał te idee, ale i odwoływał się do historii i tradycji kościoła pw. św. Marii Magdaleny. Wymienione w katalogu Hillera kompozycje stanowią przykład życia muzycznego protestanckiej parafii, w której muzyka wciąż pełniła istotną rolę, a poprzez swą specyfikę wyrażoną na gruncie historyzmu, z brzmieniowym monumentalizmem, wzmacniała w parafianach poczucie adekwatności stylistycz-

²⁷ Stephan Aderhold. Oprac. 2023. *Katalog der Musikalien und Archivalien der Friedenskirche zu Schweidnitz. Kościół Pokoju w Świdnicy, Poland*. Świdnica: Kirchliche Stiftung Evangelisches Schlesien, Görlitz, Friedenskirche zu Schweidnitz (UNESCO).

²⁸ Por. Georg Jaeckel. 1992. „Zur Kirchenpolitik Friedrichs II. und Friedrich Wilhelms II. gegenüber der evangelischen Kirche Schlesiens”. *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau* 33: 53–80; Iselin Gundermann, Claudia Drese. Red. 2013. *Evangelische Kirche der preußischen Union 1817–2003. Ein Bild- und Textband*. Berlin: Evangelisches Zentralarchiv in Berlin; Jürgen Kampmann, Werner Klän. Red. 2014. *Preußische Union, lutherisches Bekenntnis und kirchliche Prägungen. Theologische Ortsbestimmungen im Ringen um Anspruch und Reichweite konfessioneller Bestimmtheit der Kirche*. Göttingen: Edition Ruprecht.

nej, jedności i tożsamości. Potwierdzają to zarówno wymienione śpiewniki (część IV katalogu), jak i zachowane świadectwa praktyki wykonawczej z tego okresu.

Programy koncertów parafii św. Marii Magdaleny we Wrocławiu

Na końcu katalogu E. Hillera dołączona została jedna luźna, drukowana karta, zawierająca tekst na nabożeństwo z dnia 26 grudnia²⁹. Było ono powiązane z uroczystościami okresu Bożego Narodzenia, które odbywały się w kościele pw. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (il. 10).

Pierwsza wspólna pieśń wiernych umieszczona w tym programie rozpoczyna się incipitem *Kommt und lasst uns Christum ehren* (Przyjdźcie i oddajmy cześć Chrystusowi). Pochodzi on z łacińskiej pieśni bożonarodzeniowej *Quem pastores laudavere* (Którego pasterze wychwalali), śpiewanej najczęściej w połączeniu z *Nunc angelorum gloria* (Teraz chwała aniołów), znanej już z późnośredniowiecznego kancjonału z czeskich Jistebnic (ok. 1420 r.)³⁰, ale i ze śląskiego śpiewnika protestanckiego *Schlesisch Singebüchlein* autorstwa Valentina Trillera, wydane we Wrocławiu w 1555 r. jako *Preiß sey Gott im höchsten Throne* (Chwała Bogu na najwyższym tronie)³¹. W formie kolędy (*Weihnachts-Gesang*) do nabożeństwa protestanckiego po raz pierwszy pojawiła się w zbiorze Johanna Georga Ebelinga, wydany w Berlinie w 1667 r.³² Co ciekawe, tekst i melodia tego utworu funkcjonowała też w repertuarze katolickim³³. Z uwagi, że nie dysponujemy obecnie zasobem źródeł muzycznych

²⁹ *Katalog der Musikalien*: 36–37. Nie została na niej uwzględniona data roczna.

³⁰ Konrad Ameln. 1966. „Quem pastores laudavere”. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 11: 45–88.

³¹ Por. Valentin Triller. 1555. *Ein schlesisch singbüchlein*. Bresslaw: Chrispin Scharffenberg: D iii. Sygn. PL-WRu 395219; Ameln. 1966. „Quem pastores laudavere”; Antonio Chemotti. 2020. *The Hymnbook of Valentin Triller (Wrocław 1555). Musical Past and Regionalism in Early Modern Silesia*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN.

³² Johann Georg Ebeling. 1667. *Pauli Gerhardi Geistliche Andachten, Bestehend in hundert und zwanzig Liedern*. T. 5. Berlin: Christoph Runge: 136–137: *Kommt und last uns Christum Ehren* (listopad 2024), <https://daten.digital-sammlungen.de/0008/bsb00083167/images/index.html?id=00083167&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=20>.

³³ Kolęda z tytułem *Preiß sey Gott im höchsten Throne* została umieszczona też w katolickim śpiewniku; zob. Johannes Leisentrit. 1584. *Catholisch Gesangbuch*. Bautzen: Michael Wolrab, f. 51r–51v. Sygn. D-As Th Lt K 317. Zarówno tekst, jak i melodia są identyczne z pieśnią o tym samym tytule w śpiewniku V. Trillera. Jak stwierdza A. Chemotti, pieśń *Preiß sey Gott im höchsten Throne* pojawiła się w śpiewniku Leisentrita już wcześniej, ale jako samodzielny hymn, gdzie każda zwrotka była śpiewana przez inny chór. Publikacja Leisentrita wykazuje wyraźny wpływ na układ rubryk, podział na chóry, praktykę wykonawczą oraz zapis nutowy w najwcześniejszym katolickim śpiewniku na Śląsku; zob. Neyß. 1625. *Catholische Kirchengesänge und geistlich Lieder*. Johann

wymienionych w katalogu Hillera, trudno obecnie odtworzyć, którą wersję melodyczną wówczas śpiewano w kościele pw. św. Marii Magdaleny. Zachowane wersje Trillera i Ebelinga dają jednak możliwość wyboru i podstawy do potencjalnej rekonstrukcji, ale i prześledzenia przekształceń stylistycznych kompozycji obecnej w muzycznych ramach pamięci parafii rozumianej w tym kontekście jako grupa społeczna (il. 11).

Zachowane są również programy innych koncertów, które odbyły się w kościele pw. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu w ramach uroczystości kościelnych (*Kirchliche Festlichkeiten*). Jednym z nich jest również okres Bożego Narodzenia (bez określenia daty rocznej), w którym parafianie na początek śpiewają *Lobt Gott, ihr Christen, allzugleich*³⁴. Jest to kolęda pochodząca z początku XIV w., funkcjonująca wcześniej z tekstem łacińskim jako *Hodie Christus natus est nobis* oraz *Puer natus est nobis*, a tekst niemiecki wraz z melodią przypisywany jest Nikolausowi Hermanowi (1500–1561) – organiście i kantorowi czeskiego *Joachimsthal* (il. 12)³⁵.

Biorąc pod uwagę inne okresy roku liturgicznego koncerty w kościele pw. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu organizowano na różne okazje. W okresie, gdy E. Hiller sprawował już funkcję dyrektora muzycznego i kantora w kościele magdaleńskim, zorganizowano kilka koncertów. Jeden z nich dotyczył upamiętnienia urodzin M. Lutra *Luther-Feier*, który odbył się 10 listopada 1896 r. w wielkiej sali hotelu „Król Węgier”, znajdującego się wówczas przy ul. Biskupiej 13, organizowany przez parafię św. Marii Magdaleny, z zaznaczeniem wolnego wstępu (il. 13)³⁶.

Chór kościelny wykonał wówczas chorał *Gott ist mein Hort* autorstwa Mat. [thiasa?] Schönfelda i motet Alberta Beckera *Denn des Herrn Wort wahrhaftig* op. 46 nr 2, który w katalogu Hillera widnieje pod numerem 30 ze wskazaniem na obsadę 36 głosów³⁷. Z kolei 21 kwietnia 1901 r. odbył się koncert kościelny (*Kir-*

Schubart. Sygn. CZ-OLu 601.201. Biorąc pod uwagę odmienne elementy funkcjonowania *Preiß sey Gott im höchsten Throne* we wcześniejszym okresie, nie należy traktować śpiewnika V. Trillera jako „źródła”, z którego tę pieśń kopiowano do śpiewników katolickich, w tym do śpiewnika Schubarta; zob. Chemotti. 2020. *The Hymnbook of Valentin Triller*, 171–172.

³⁴ Breslau. 1883. Christnacht-Arier bei St. Maria-Magdalena am 25. December früh 6 Uhr. W *St. Maria-Magdalena Kirchl. Festlichkeiten*, nr 1. Sygn. PL-WRu Wratislaviana Ys 750/4.

³⁵ Walter Blankenburg. 2001. Herman Nicolaus. W *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. T. 11. London: Macmillan Publishers, 414–415.

³⁶ Breslau. 1883. Luther-Arier der Gemeinde St. Maria=Magdalena, Dienstag, den 10. November 1896 abends 7 Uhr im großen Saale des „König von Ungarn” Bischofstraße 13. W *St. Maria-Magdalena Kirchl. Festlichkeiten*, nr 4. Sygn. PL-WRu Wratislaviana Ys 750/4.

³⁷ Jest to opracowanie Ps 33, w. 4.

chenkonzert) o charakterze charytatywnym, mający na celu wsparcie funduszu remontowego kościoła pw. św. Bernardyna we Wrocławiu (il. 14)³⁸.

W programie znalazło się 10 kompozycji:

1. Gustav Adolf Merkel: *Sonatusatz für Orgel* op. 115, w wykonaniu głównego organisty (*Oberorganist*) Pana Riedela;
2. Johannes Brahms: *Motette* op. 74 nr 2 (*O Heiland, reiß die Himmel auf*)³⁹;
3. Josef Gabriel Rheinberger: *Zwei religiöse Gesänge für eine tiefe Stimme* op. 157 nr 1 (*Sehet, welche Liebe*) i nr 2 (*Ich bin des Herrn*), w wykonaniu Ernsta Rupprechta⁴⁰;
4. *Zwei Chorgesänge*⁴¹:
 - Ernst Flügel: *Selig sind, die reines Herzens find*;
 - Max Bruch: *Es fiel ein Thau*;
5. Moritz Brosig: *Präludium u. Fuge cis-moll* op. 60 nr 6 na organy, w wykonaniu organisty Pana Boehmera⁴²;
6. Max Zenger: *Seele, laß dir bang 'nicht werden*, motet⁴³;
7. Albert Becker: *Psalm 62* na sopran, w wykonaniu panny Marie Seichter⁴⁴;
8. Richard Strauss: *Adagio* op. 8 na skrzypce, w wykonaniu koncertmistrza Georga Fabiana⁴⁵;
9. *Zwei Chorgesänge*⁴⁶:
 - Ferenc Liszt: *Vater unser*;
 - Wilhelm Rust: *Der Segen*;
10. Adolf Hesse: *Orgelpostludium c-moll*, w wykonaniu głównego organisty Pana Riedela⁴⁷.

³⁸ Breslau. 1883. Programm zu dem Sonntag, den 21. April 1901, abends 7 ½ Uhr in der Magdalenenkirche stattfinden Kirchenkonzert zum Besten des Renovationsfonds der Bernhardinkirche ausgeführt vom Kirchenchor unter Leitung des Königl. Musikdirektors Flügel und unter gütiger Mitwirkung des Konzertmeisters Herrn Fabian. W *St. Maria-Magdalena Kirchl. Festlichkeiten*, nr 6. Sygn. PL-WRu Wratislaviana Ys 750/6.

³⁹ *Katalog der Musikalien*: nr 72, obsada: 40 głosów.

⁴⁰ *Katalog der Musikalien*: nr 304, obsada: 35 głosów dla obu kompozycji.

⁴¹ *Katalog der Musikalien*: nieobecne.

⁴² *Katalog der Musikalien*: nieobecne.

⁴³ *Katalog der Musikalien*: nieobecne.

⁴⁴ *Katalog der Musikalien*: nr 46, obsada: sopran i organy.

⁴⁵ *Katalog der Musikalien*: nieobecne.

⁴⁶ *Katalog der Musikalien*: nieobecne.

⁴⁷ *Katalog der Musikalien*: nieobecne.

Wybrane przykłady koncertów pozwalają wysunąć hipotezę, że już przed 1908 r. źródła niektórych kompozycji wykonywanych podczas koncertów znajdowały się w zbiorach parafii św. Marii Magdaleny. Niewątpliwie źródła wymienione w katalogu Hillera były konsekwentnie zbierane (jak zaznaczono to we wstępie katalogu – w dużej mierze kupowane) według sprecyzowanego profilu:

- o przeznaczeniu kościelnym,
- z wyraźnym udziałem partii wokalnych z tendencją do poszerzania obsady wykonawczej (najprawdopodobniej o głosy wokalne),
- z dbałością o różnorodność gatunkową utworów,
- z zachowaniem równowagi w poznawaniu twórczości kompozytorów zarówno tych najbardziej rozpoznawalnych w Europie, jak i twórców lokalnych.

Być może wpłynęły na to wcześniejsze doświadczenia Hillera w ramach wrocławskiego Męskiego Stowarzyszenia Śpiewaczego R. Waetzoldta. Okres działalności E. Hillera w kościele pw. św. Marii Magdaleny zbiegł się z bardzo wieloma zmianami strukturalnymi w zakresie źródeł muzycznych oraz bogatymi doświadczeniami wykonawstwa muzyki dawnej we Wrocławiu. Wyrazem stylistyki historyzmu w muzyce były tzw. koncerty historyczne Emila Bohna⁴⁸. Zanim E. Hiller objął pozycję dyrektora muzycznego i kantora, funkcję kantora przed nim pełnił do śmierci Ernst Theodor Kahl (1805–1870) – syn Christiana Benjamina Kahla⁴⁹, a po nim do 1893 r. M. Schönfeld⁵⁰, natomiast organistą w latach 1847–1880 był Wilhelm Samuel Erdmann Pätzold (1799–1881)⁵¹. W ramach przeniesienia muzykaliów z trzech protestanckich far Wrocławia (w tym z kościoła św. Marii Magdaleny) do *Stadtbibliothek Breslau*⁵² uwzględniono źródła nie tylko do 1700 r.⁵³, ale

⁴⁸ Emil Bohn. 1905. *Hundert historische Concerte in Breslau, 1881–1905*, Breslau: Julius Hainauer.

⁴⁹ Johannes Sass. 1922. *Die kirchenmusikalischen Aemter und Einrichtungen an den drei evangelischen Haupt- und Pfarrkirchen der Stadt Breslau. Ein Beitrag zur Musikgeschichte der schlesischen Provinzialhauptstadt von der Reformation bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Dysertacja doktorska (niepublikowana). Schlesischen Friedrich Wilhelm-Universität zu Breslau. Maszynopis, 90. Sygn. D-B MS 22/1656.

⁵⁰ Hoffmann-Erbrecht. 2001. *Breslau*, 82 – tutaj podane jest imię Hermann Schönfeld.

⁵¹ Sass. 1922. *Die kirchenmusikalischen Aemter*, 92.

⁵² Stadtbibliothek Breslau powstała w latach 1865–1867; zob. stronę internetową Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. 2024. *Oddział Zbiorów Muzycznych – Historia zbiorów* (listopad 2024), <https://www.bu.uni.wroc.pl/oddzialy/zbiory-specjalne/oddzial-zbiorow-muzycznych-historia-zbiorow>.

⁵³ Por. Siegfried Dehn. Rkps. *Verzeichnis der in der Bibliothek der S. Magdalena Kirche in Breslau vorschauen Musicalien*. Sygn. D-B Mus. ms. theor. kat. 163, B. 4; Emil Bohn. 1883/1969. *Bibliographie der Musik-Druckwerke bis 1700 welche in der Stadtbibliothek, der Bibliothek des Academischen Instituts für Kirchenmusik und der Koeniglichen und Universitaets-*

i z lat 1750–1850, które Johannes Sass wymienia w swojej pracy⁵⁴. Zaznaczył, że listę tę sporządził samodzielnie, a wymienione źródła częściowo pochodzą z wrocławskiej *Stadtbibliothek*, a częściowo z zasobu nutowego chórów trzech głównych kościołów protestanckich Wrocławia. Istnieją kompozycje z tego spisu wspólne z katalogiem Hillera (tab. 1).

Tab. 1. Wykaz kompozycji z katalogu E. Hillera, które pojawiają się w spisie zbiorów z lat 1750–1850 przeniesionych do *Stadtbibliothek Breslau* z protestanckich kościołów głównych Wrocławia

Lp.	Kompozytor	Tytuł utworu	Numer w katalogu Hillera
1.	Bach, Johann Sebastian	motet <i>Komm, Jesu, komm</i>	4
2.	Bach, Carl Philipp Emanuel	oratorium <i>Die Israeliten in der Wüste</i>	440
3.	Bergt, [Christoph?]	<i>Te Deum</i>	442
4–6.	Berner, Friedrich Wilhelm	<i>Der 150. Psalm</i> ; kantata <i>Sinkt in den Staub und betet an</i> ; kantata <i>Gott und Vater sei gepriesen</i>	59, 64, 60
7.	Bierey, [Gottlob Benedict]	kantata <i>Wie an dem stillen Abend (Oster Kantate)</i>	65
8.	Danzi [Franz]	<i>Eine Kantate [Preis Gottes?] / [Das Freudenfest?]</i>	78 lub 447
9–10.	Fesca, Friedrich Ernst	<i>Der 9. Psalm</i> ; <i>Der 103. Psalm</i>	93, 92
11.	Freudenberg, Karl	<i>Der 150. Psalm</i>	495
12.	Graun, Carl Heinrich	<i>Passionsoratorium „Der Tod Jesu”</i>	112
13.	Händel, Georg Friedrich	<i>Der Messias</i>	113
14.	Hiller, Adam	<i>Passionsmusik „Der Versöhnungstod Jesu”</i>	163

Bibliothek zu Breslau aufbewahrt werden. Ein Beitrag zur Geschichte der Musik im XV., XVI. und XVII. Jahrhundert. Berlin: Commissions-Verlag von Albert Cohn, Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag; Emil Bohn. 1890/1970. *Die musikalischen Handschriften des XVI. und XVII. Jahrhunderts in der Stadtbibliothek zu Breslau. Ein Beitrag zur Geschichte der Musik im XVI. und XVII. Jahrhundert.* Breslau: Commissions-Verlag von Julius Hainauer /Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.

⁵⁴ Sass. 1922, *Die kirchenmusikalischen Aemter*, 74–77.

15.	Haydn, Joseph	oratorium <i>Die 7 Worte des Erlösers am Kreuz</i>	143
16.	Homilius, Gottfried August	<i>Ein Passionsoratorium</i>	461
17.	Köhler, N.	kantata <i>Gott, Jehova, hoch erschalle die Anbetung</i>	211
18.	Leonhardt, J.	kantata <i>Wir danken dir Gott...</i>	222
19–22.	Mozart, Wolfgang Amadeus	kantata <i>Heilger, sich gnädig hernieder; eine Hymne [?]; Te deum; Requiem</i>	261, 256 lub 263, 262, 502
23.	Naumann, Johann Gottlieb	<i>Der 103. Psalm</i>	274
24.	Neukomm, Sigismund	kantata <i>Der Ostermorgen</i>	279
25.	Pachaly, T. J.	<i>Osterkantate</i>	285
26.	Romberg, Andreas	<i>Te deum</i>	333
27.	Sander, F. S.	<i>Das Gebet des Herrn</i>	505
28.	Schicht, Johann Gottfried	<i>Passionsoratorium „Das Ende des Gerechten“</i>	343
29–30.	Schnabel, Joseph Ignaz	<i>Te deum; Magnificat</i>	507, 351
31.	Türk, Daniel Gottlob	<i>Weihnachtsoratorium „Die Hirten bei der Krippe zu Bethlehem“</i>	404
32.	Wolf, Ernst Wilhelm	<i>Osterkantate „Die Auferstehung Jesu Christi“</i>	419

Na 101 utworów wypisanych przez Sassa 32 z nich pojawiają się również w katalogu Hillera. Oznaczałoby to, że albo okazały się dubletami i pozostawiono je zbiorach magdaleńskich, albo trafiły do zbiorów Miejskiej Biblioteki po spisaniu katalogu i nie zostały z niego wykreślone. Można zatem przyjąć, że odnaleziony katalog muzykaliów z kościoła pw. św. Marii Magdaleny autorstwa E. Hillera stanowi swoistą kontynuację bibliografii druków E. Bohna, ale dotyczącą wyłącznie zbiorów z parafii św. Marii Magdaleny. Do parafii należał też kościół pw. św. Krzysztofa.

Muzykalnia z kościoła pw. św. Krzysztofa we Wrocławiu

Przy każdym z głównych kościołów farnych Wrocławia funkcjonowały szkoły: *Elizabethgymnasium*, *Magdaleneische Gymnasium* oraz przy kościele pw. św. Ber-

nardyna szkoła łacińska, tzw. *Schola Neapolitana*⁵⁵. Istniały też filie kościołów głównych (tzw. *Nebenkirche*). Kościół pw. św. Krzysztofa nie miał swojej szkoły, dlatego wspierany był od II połowy XVI w. przez kościół pw. św. Marii Magdaleny⁵⁶. Już wtedy zatrudnieni byli tam oddzielni kantorzy i signatorzy, mający pod swoją opieką nawet do kilkunastu młodych chórzystów, ale w zebraniu tej grupy pomagał jeszcze kościół główny⁵⁷. Powodowało to jednak sytuację, że utworzony został tam również niewielki księgozbiór muzykaliów wraz z instrumentami muzycznymi, o których wzmianki pochodzą z 1704 r. Wspomina o nich kantor kościoła pw. św. Krzysztofa, Samuel Sturm, na co zwrócono uwagę w leksykonie autorstwa Kossmaly i Carlo z 1847 r.⁵⁸ W poniższej tabeli uwzględniono ten spis wraz z uzupełnieniami tytułów, dat i miejsca wydań druków, natomiast liczba sztuk (*Stücken*) oznacza najprawdopodobniej liczbę głosów, dlatego w takiej postaci uwzględniono te informacje w poniższej tabeli (tab. 2).

Tab. 2. Spis zbiorów muzycznych i instrumentów muzycznych kościoła św. Krzysztofa – stan na rok 1704

Lp.	Autor	Tytuł	Data i miejsce wydania (druki)	Liczba głosów	Uwagi
1.	—	wielki <i>Choral-Buch</i>	—	1	<i>in Folio</i> , książka spisana na pergaminie (rękopis?)

⁵⁵ Barbara Wiermann. 2005. *Die Entwicklung vokal-instrumentalen Komponierens im protestantischen Deutschland bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 339. Autorka zaznacza, że nazwa nawiązująca do Neapolu związana jest z historią patrona kościoła pw. św. Bernardyna ze Sieny.

⁵⁶ Sass. 1922. *Die kirchenmusikalischen Aemter*, 21.

⁵⁷ Sass. 1922. *Die kirchenmusikalischen Aemter*, 21.

⁵⁸ Por. Kossmaly und Carlo. 1847. Sturm Samuel. W *Schlesisches Tonkünstler-Lexikon enthaltend die Biographien aller schlesischen Tonkünstler, Componisten, Cantoren, Organisten, Tongelehrten, textdichter, Orgelbauer, Instrumentenmacher u. u.* T. 4. Breslau: Verlag von Eduard Trewendt, 315–316; Sass. 1922. *Die kirchenmusikalischen Aemter*, 73, 93.

2.	–	wielki <i>Choral-Buch</i>	–	1	<i>in Folio</i> , książka spisana na papierze (rękopis?)
3.	–	<i>Passion-Bücher</i>	?	2	<i>in Folio</i>
4.	–	<i>Pollnisch Gesangbuch</i>	?	1	<i>in Folio</i>
5.	Heinrich Schütz	<i>Psalmen Davids</i>	Drezno: Gimel Bergen 1619 lub Freiberg w Miśni: Georg Hoffman 1628	14	<i>in Folio</i>
6.	Andreas Hammerschmidt	<i>Vierter Theil. Musicalischer Andachten, geistlicher Moteten und Concerten</i>	Freiberg w Miśni: Georg Beuthern 1646	10	<i>in Folio</i>
7.	–	stary <i>Choral-Buch</i>	?	1	<i>in Quarto</i>
8.	Andreas Hammerschmidt	<i>Musikalischer Andacht, Erster Theil</i>	Freiberg w Miśni: Georg Beuthern 1638	11	<i>in Quarto</i>
9.	Andreas Hammerschmidt	<i>Dialogi, oder Gespräche zwischen Gott und einer gläubigen Seelen</i>	Drezno: Gimel Bergens 1645	9	<i>in Quarto</i>
10.	Andreas Hammerschmidt	<i>Kirchen- und Tafel-Music</i>	Żytawa: Johann Caspar Dehnen 1662	9	<i>in Quarto</i>
11.	Andreas Hammerschmidt	<i>Fest-, Buss- und Danklieder</i>	Żytawa i Drezno: Zach. Schneider / Christian Bergen 1658–1659	9	<i>in Quarto</i>
12.	Johann Dornfried	<i>Promptuarium musicum</i>	Augsburg: Paul Le-dertz 1622	11	<i>in Quarto</i>
13.	Erhard Bodenschatz	<i>Florilegii musici portensis</i>	Lipsk: Abraham Lamberg & Caspar Glosemann 1618–1621	9	<i>in Quarto</i>

14.	Hieronymous Praetorius	<i>Cantiones Sacrae</i>	Hamburg: Philippus de Ohr 1599	8	in Quarto
15.	Tobias Zeutschner	<i>Musicalische Kirchen- und Haus-Freude</i>	Lipsk – Wrocław: Johann Erich Hahn / Veit Jacob Trescher 1661	11	in Quarto
16.	Johann Caspar Horn	<i>Geistliche Harmonien über die gewöhnlichen Evangelia</i>	Drezno: Johann Christoph Miethen / Christian Bergen 1680	10	in Quarto
17.	Ambrosius Proffius	<i>Geistlicher Concerten und Harmonien</i>	Wrocław – Lipsk: Christoph Jacob / Henning Köler 1641	9	in Quarto
18.	–	<i>Alt Evangelium Buch</i>	?	1	in Quarto
Instrumenty muzyczne: skrzypce (1), cynk [cornetto] (1)					

Z powyższego spisu Sturma wynika, że na początku XVIII w. znajdowały się tam najprawdopodobniej dwa rękopiśmienne śpiewniki, a w większości były to druki muzyczne, w tym również tzw. „kolekcje” zawierające po kilkanaście, czasem kilkadziesiąt kompozycji różnych kompozytorów. Najstarszy druk pochodził z 1599 r., a najnowszy z 1680 r. Po porównaniu tego spisu z bibliografią druków E. Bohna i katalogiem muzykaliów z kościoła pw. św. Marii Magdaleny autorstwa Siegfrieda Dehna okazało się, że dwa druki ze zbiorów kościoła pw. św. Krzysztofa najprawdopodobniej trafiły do *Stadtbibliothek Breslau* z proveniencją kościoła pw. św. Marii Magdaleny. Były to:

- Andreas Hammerschmid: *Vierter Theil. Musicalischer Andachten, geistlicher Moteten und Concerten*, Freiberg w Miśni: Georg Beuthern 1646⁵⁹;
- Erhard Bodenschatz: *Florilegii musici portensis*, Lipsk: Abraham Lamberg & Caspar Glosemann 1618–1621⁶⁰.

Dysponowanie dwoma instrumentami sugeruje, że mogła tam funkcjonować wówczas odrębna kapela muzyczna tworząca z chórzystami zespół wokально-in-

⁵⁹ Por. Dehn. Rkps. *Verzeichnis der in der Bibliothek der S. Magdalena Kirche in Breslau*, poz. 1056; Bohn. 1883/1969. *Bibliographie der Musik-Druckwerke*, 168–169.

⁶⁰ Por. Dehn. Rkps. *Verzeichnis der in der Bibliothek der S. Magdalena Kirche in Breslau*, poz. 1308–1314, nr 4; Bohn. 1883/1969. *Bibliographie der Musik-Druckwerke*, 365: osobno wymienione są egzemplarze z 1618 i 1621 r.

strumentalny, choć niezbędnych jest więcej źródeł, aby tę hipotezę potwierdzić. W zakresie muzykaliów można stwierdzić, że kościół pw. św. Krzysztofa dysponował swoimi zasobami, które jeszcze przed połączeniem źródeł do *Stadtbibliothek Breslau* zostały przypisane do zasobów kościoła magdaleńskiego. Spis Sturma, ze względu na specyfikę źródeł głównie z XVII w., stanowi zatem uzupełnienie nie tyle do katalogu Hillera, co do katalogu S. Dehna i bibliografii E. Bohna.

Zakończenie

W prologu do swojej książki poświęconej muzyce średniowiecza i sztuce pamięci Anna Maria Busse Berger stawia problem badań nad rolą pamięci, wskazując, że muzykolodzy rzadziej podejmują tę kwestię niż przedstawiciele innych dyscyplin humanistycznych⁶¹. Nie zamierzam ani bronić muzykologów, ani polemizować z tą opinią, ale warto zauważyć, że problematyka pamięci jest kluczowa dla zrozumienia historii muzyki, jej przekazu i oddziaływania na kolejne pokolenia.

W artykule pokazałem, jak koncepcja „społecznych ram pamięci” Maurice’a Halbwachsa pomaga uchwycić mechanizmy trwałości tradycji muzycznej. Pamięć, jako dynamiczna struktura, nieustannie rekonstruuje przeszłość, a muzyka – zwłaszcza ta utrwalaona w notacji muzycznej – staje się istotnym narzędziem tego procesu. W repertuarze parafii św. Marii Magdaleny we Wrocławiu można dostrzec, jak dobór utworów odzwierciedlał wartości i tożsamość danej wspólnoty. Katalog E. Hillera nie jest jedynie spisem źródeł muzycznych, ale świadectwem świadomego kształtowania i pielęgnowania tradycji. Repertuar gromadzony i wykonywany w tej parafii stanowił przykład konsekwentnie budowanego zasobu kompozycji służącego do podtrzymywania pamięci zbiorowej. W tym sensie muzyka była nie tylko częścią życia liturgicznego, lecz także istotnym elementem wspólnotowego doświadczenia i samoidentyfikacji. Można zatem uznać, że dzieła muzyczne, utrwalone w postaci zapisów, działały jako medium pamięci kulturowej, przechowując dla przyszłych pokoleń wartości istotne dla tej społeczności.

Katalog E. Hillera dostarcza cennych informacji o funkcjonowaniu repertuaru muzycznego we wrocławskiej gminie luterańskiej na przełomie XIX i XX w. Warto podjąć dalsze badania nad tym źródłem nie tylko w kontekście jego zawartości, ale także relacji z innymi zbiorami muzykaliów protestanckich na Śląsku. Może

⁶¹ Anna Maria Busse Berger. 2005. *Medieval Music and the Art of Memory*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 9.

to rzucić nowe światło na procesy kształtowania tożsamości muzycznej tej społeczności i pokazać, w jaki sposób repertuar był adaptowany w zmieniających się warunkach historycznych.

Skróty:

A-Wn – Österreichische Nationalbibliothek, Musiksammlung, Wiedeń, Austria

CZ-OLu – Státní vědecká knihovna (Universitní knihovna), Olomuniec, Czechy

D-A – Staats- und Stadtbibliothek, Augsburg, Niemcy

D-B – Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Musikabteilung, Berlin, Niemcy

PL-WRu – Biblioteka Uniwersytecka, Wrocław, Polska

RISM ID – Numer rekordu w bazie online *Répertoire International des Sources Musicales*

Sygn.: sygnatura

Bibliografia

Źródła

Breslau. 1883. Christnacht-Arier bei St. Maria-Magdalena am 25. December früh 6 Uhr. W *St. Maria-Magdalena Kirchl. Festlichkeiten*, nr 1. Sygn. PL-WRu Wratislaviana Ys 750/4.

Breslau. 1883. Festliturgie zum Luther = Jubiläum am 11. November 1883 in den Kirchen St. Maria = Magdalena und St. Christophori. W *St. Maria-Magdalena Kirchl. Festlichkeiten*, nr 3. Sygn. PL-WRu Wratislaviana Ys 750/4.

Breslau. 1883. Luther-Arier der Gemeinde St. Maria = Magdalena, Dienstag, den 10. November 1896 abends 7 Uhr im großen Saale des „König von Ungarn“ Bischofstraße 13. W *St. Maria-Magdalena Kirchl. Festlichkeiten*, nr 4. Sygn. PL-WRu Wratislaviana Ys 750/4.

Breslau. 1883. Programm zu dem Sonntag, den 21. April 1901, abends 7½ Uhr in der Magdalenenkirche stattfinden Kirchenkonzert zum Besten des Renovationsfonds der Bernhardinkirche ausgeführt vom Kirchenchor unter Leitung des Königl. Musikdirektors Flügel und unter gütiger Mitwirkung des Konzertmeisters Herrn Fabian. W *St. Maria-Magdalena Kirchl. Festlichkeiten*, nr 6. Sygn. PL-WRu Wratislaviana Ys 750/6.

Breslau. 1886. *Jahresbericht für die Gemeinde St. Maria-Magdalena allen Mitgliedern und Freunden der Gemeinde dargeboten von Gemeinde-Kirchenrath*. Sygn. PL-WRu Wratislaviana Ys 748.

Breslaw. [1525]. *Eyn gesang Buchlein Geystlicher gese[n]ge Psalme[n]*. Adam Dyon. Sygn. PL-WRu 301513.

- Dehn Siegfried. *Verzeichnis der in der Bibliothek der S. Magdalena Kirche in Breslau vorschauen Musicalien*. Sygn. D-B Mus. ms. theor. kat. 163, B. 4. Rkps.
- Ebeling Johann Georg. 1667. *Pauli Gerhardi Geistliche Andachten, Bestehend in hundert und zwanzig Liedern*. T. 5. Berlin: Christoph Runge: 136–137: *Kommt und last uns Christum Ehren* (listopad 2024), <https://daten.digital-e-sammlungen.de/0008/bsb00083167/images/index.html?id=00083167&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=20>.
- Fiegler Hubert. 1906. *Waetzoldtscher Männergesangsverein in Breslau. Festschrift zum Goldenen Jubiläum (1885–1906)*. Breslau: von Hubert Fiegler. Sygn. PL-WRu Wratislaviana Yv 1357.
- Hammerschmidt Andreas. 1652–1653. *Chor-Music auff Madrigal-Manier (...) Fünfte Theil Musicalischer Andachten*. Freybergk: Georg Beuthern: *Zion spricht der Herr hat mich verlassen*. RISM ID no.: 1001117741.
- Leisentritt Johannes. 1584. *Catholisch Gesangbuch voller Geistlicher Lieder und Psalmen der alten Apostolischer recht*. Budissin: Michael Wolrab. Sygn. D-As Th Lt K 317.
- Neyß. 1625. *Catholische Kirchengesänge und geistlich Lieder*. Johann Schubart. Sygn. CZ-OLu 601.201.
- Praetorius Michael. [dwa chorały:] *Es ist ein Ros entsprungen, Mein Eltern mich verlassen*. Sygn. A-Wn Mus.Hs.15469. Rkps.
- Triller Valentin. 1555. *Ein schlesisch singbüchlein*. Bresslaw: Chrispin Scharffenberg: D iii. Sygn. PL-WRu 395219.
- Wrocław, Archiwum Państwowe. *Katalog der Musikalien der Kirchengemeinde zu St. Maria Magdalena*. Sygn. 104/119.

Literatura przedmiotu:

- Aderhold Stephan. Oprac. 2023. *Katalog der Musikalien und Archivalien der Friedenskirche zu Schweidnitz. Kościół Pokoju w Świdnicy, Poland*. Świdnica: Kirchliche Stiftung Evangelisches Schlesien, Görlitz, Friedenskirche zu Schweidnitz (UNESCO).
- Adler Johannes. 1988. Die evangelische Kirchenmusik in Schlesien 1900–1945. W *Geistliche Musik in Schlesien*. Red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, 115–126. Dülmen: Laumann-Verlag.
- Ameln Konrad. 1966. „Quem pastores laudavere”. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 11: 45–88.
- Blankenburg Walter. 2001. Herman Nicolaus. W *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. T. 11. London: Macmillan Publishers, 414–415.
- Bohn Emil. 1883/1969. *Bibliographie der Musik-Druckwerke bis 1700 welche in der Stadtbibliothek, der Bibliothek des Akademischen Instituts für Kirchenmusik und der Koeniglichen und Universitaets-Bibliothek zu Breslau aufbewahrt werden. Ein Beitrag zur Geschichte der Musik im XV., XVI. und XVII Jahrhundert*. Berlin: Commissions-Verlag von Albert Cohn, Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.

- Bohn Emil. 1890/1970. *Die musikalischen Handschriften des XVI. und XVII. Jahrhunderts in der Stadtbibliothek zu Breslau. Ein Beitrag zur Geschichte der Musik im XVI. und XVII. Jahrhundert*. Breslau: Commissions-Verlag von Julius Hainauer, Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.
- Bohn Emil. 1905. *Hundert historische Concerte in Breslau, 1881–1905*. Breslau: Julius Hainauer.
- Braun Gunter. 2024. Adress- und Geschäfts-Handbuch der Haupt- und Residenzstadt Breslau für das Jahr 1868. Jg. 2. Breslau E. Morgenstern 1868. *Verein für Computergenealogie e.V.*: 133 (listopad 2024), <https://adressbuecher.genealogy.net/addressbook/entry/54745ed31e6272f-5cfb9f31e>.
- Busse Berger Anna Maria. 2005. *Medieval Music and the Art of Memory*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Chemotti Antonio. 2020. *The Hymnbook of Valentin Triller (Wroclaw 1555). Musical Past and Regionalism in Early Modern Silesia*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN.
- Gundermann Iselin, Claudia Drese. Red. 2013. *Evangelische Kirche der preußischen Union 1817–2003. Ein Bild- und Textband*. Berlin: Evangelisches Zentralarchiv in Berlin.
- Halbwachs Maurice. 1925/. *Les Cadres Sociaux de la Mémoire*, Paris: Librairie Félix Alcan.
- Halbwachs Maurice. 2022. *Spoleczne ramy pamięci*. Tłum. Marcin Król. Warszawa: Aletheia.
- Heuss Alfred. 1925. „Persönliches – Todesfälle”. *Zeitschrift für Musik* 92 (2): 110–111.
- Hoffmann-Erbrecht Lothar. 2001. Breslau. Anhang IV: Kantoren und Organisten an St. Maria Magdalena. W *Schlesisches Musiklexikon*. Red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, 82. Augsburg: Wißner.
- Jaeckel Georg. 1992. „Zur Kirchenpolitik Friedrichs II. und Friedrich Wilhelms II. gegenüber der evangelischen Kirche Schlesiens”. *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau* 33: 53–80.
- Kampmann Jürgen, Klän Werner. Red. 2014. *Preußische Union, lutherisches Bekenntnis und kirchliche Prägungen. Theologische Ortsbestimmungen im Ringen um Anspruch und Reichweite konfessioneller Bestimmtheit der Kirche*. Göttingen: Edition Ruprecht.
- Kossmaly und Carlo. 1847. Sturm Samuel. W *Schlesisches Tonkünstler-Lexikon enthaltend die Biographien aller schlesischen Tonkünstler, Componisten, Cantoren, Organisten, Tongelehrten, textdichter, Orgelbauer, Instrumentenmacher u. u. T. 4*. Breslau: Verlag von Eduard Trewendt, 315–316.
- Mańko-Matysiak Anna. 2006². *Schlesische Gesangbücher 1525–1741. Eine hymnologische Quellenstudie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Partsch Karl. 1925. *Festschrift zur 100-Jahr-Feier der Breslauer Singakademie*. Breslau: Graß-Barth.
- Sass Johannes. 1922. *Die kirchenmusikalischen Aemter und Einrichtungen an den drei evangelischen Haupt- und Pfarrkirchen der Stadt Breslau. Ein Beitrag zur Musikgeschichte der schlesischen Provinzialhauptstadt von der Reformation bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Dysertacja doktorska (niepublikowana). Schlesischen Friedrich Wilhelm-Universität zu Breslau. Sygn. D-B MS 22/1656. Mps.

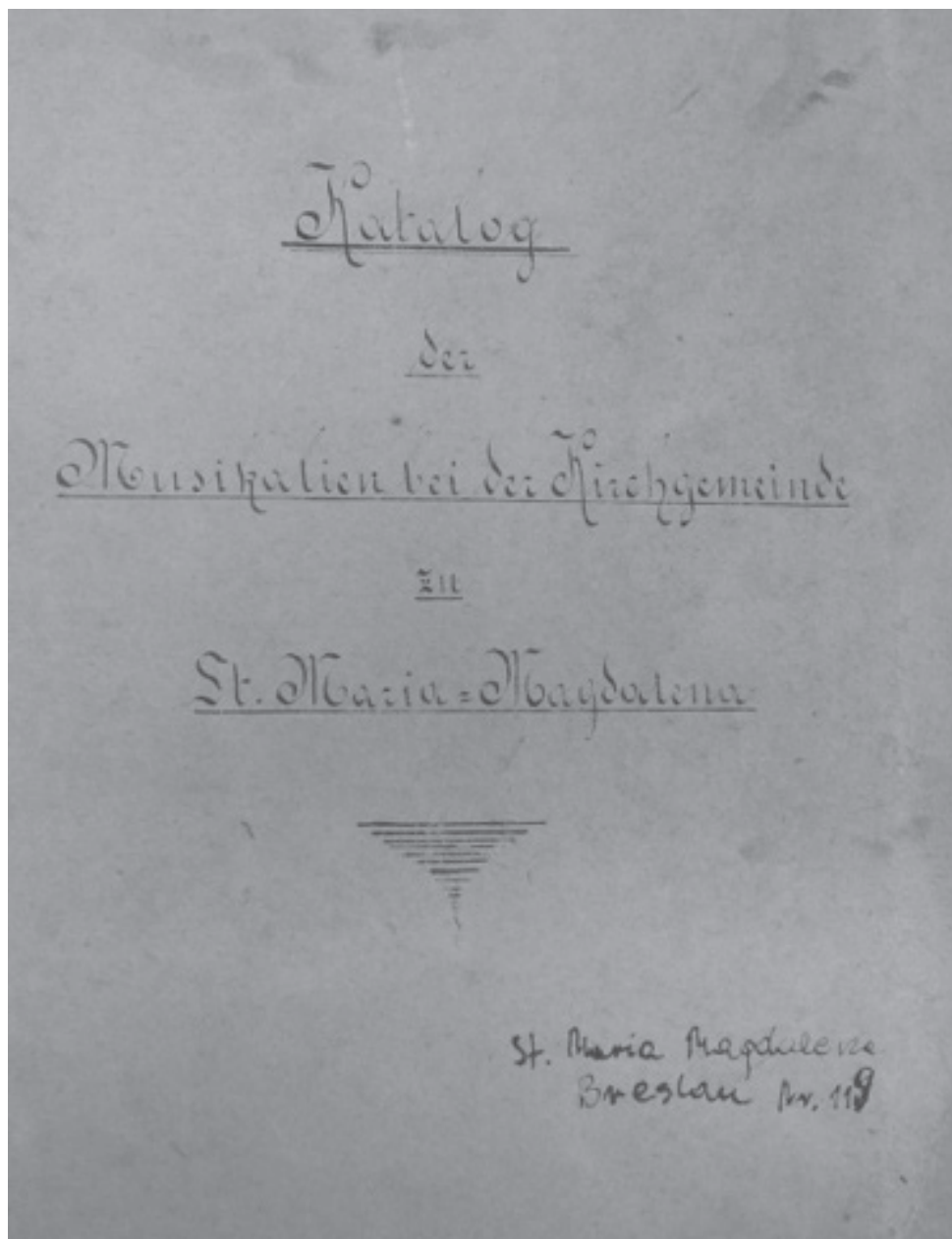
- Schäffer Julius. 1880. *Vierstimmiges Choralbuch enthaltend sämtliche Melodien zum Gesangbuch für evangelische Gemeinden Schlesiens*. Breslau: Wilhelm Gottlieb Korn.
- Schwartz Rudolf. 1925/1926. „Totenschau für das Jahr 1925”. *Jahrbuch der Musikbibliothek Peters* 32: 65–69.
- Strona internetowa Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. 2024. *Oddział Zbiorów Muzycznych – Historia zbiorów* (listopad 2024), <https://www.bu.uni.wroc.pl/oddzialy/zbiory-specjalne/oddzial-zbiorow-muzycznych-historia-zbiorow>.
- Subel Joanna. 2008. *Wrocławska chóralityka*. T. 1: 1817–1944. Wrocław: Akademia Muzyczna im. Karola Lipińskiego we Wrocławiu.
- Tarlinski Piotr. 2019. *Muzyka kościelna na Górnym Śląsku w kontekście cecylianismu i przemian społecznych (1868–1918)*. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.
- Wiermann Barbara. 2005. *Die Entwicklung vokal-instrumentalen Komponierens im protestantischen Deutschland bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Zduniak Maria. 2006. Schäffer Julius. W *Encyklopedia Wrocławia*. Red. Jan Harasimowicz, 781–782. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.

GRZEGORZ JOACHIMIAK – doktor muzykologii, adiunkt w Instytucie Muzykologii Uniwersytetu Wrocławskiego, kierownik Pracowni Muzykologii Cyfrowej UWrocław oraz wykładowca w Katedrze Organów, Klawesynu i Muzyki Dawnej Akademii Muzycznej im. Karola Lipińskiego we Wrocławiu. Prowadzi badania z zakresu kultury muzycznej Śląska i Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w szczególności europejskiej muzyki dawnej okresu nowożytnego. Jego specjalizacja obejmuje muzykę lutniową, paleografię muzyczną, w szczególności muzykę zapisaną w notacji tabulaturowej, edytorstwo muzyczne, patronat muzyczny i muzykologię cyfrową.

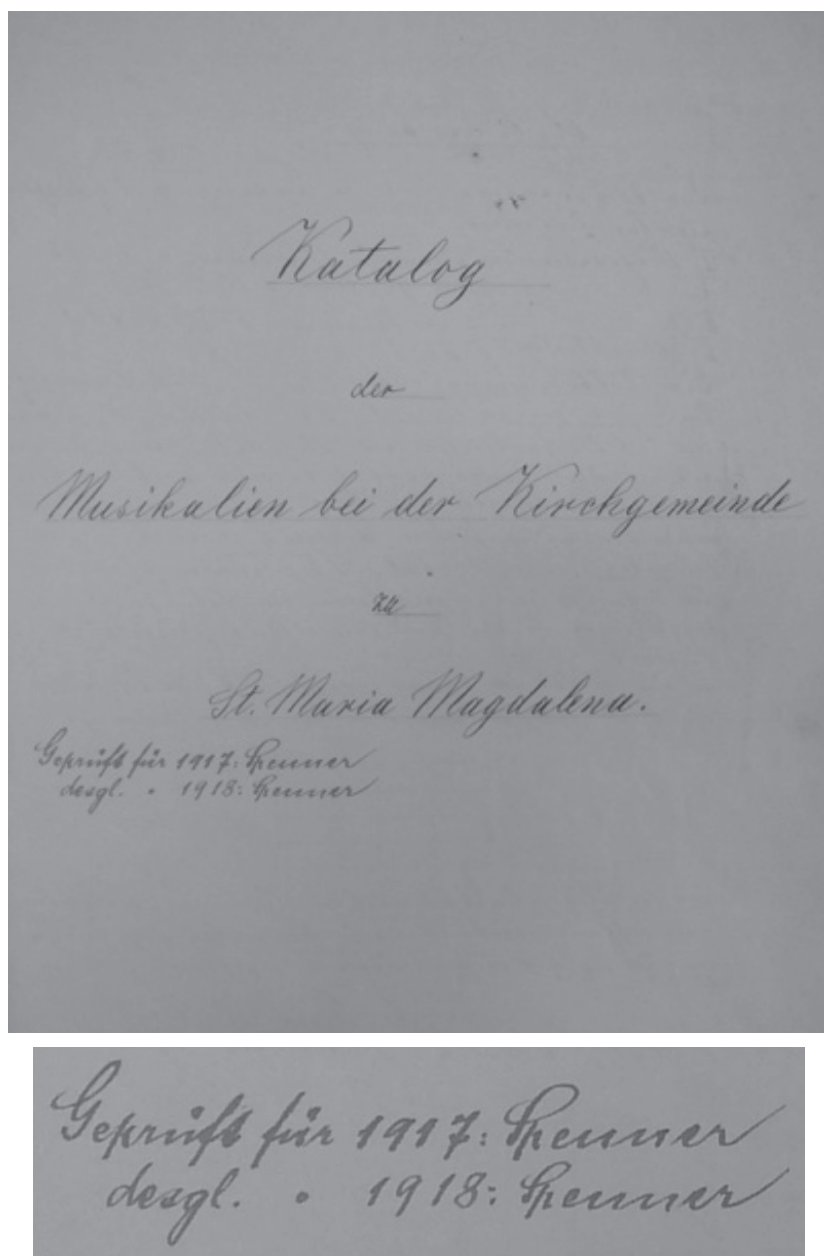
E-mail: grzegorz.joachimiak@uwr.edu.pl

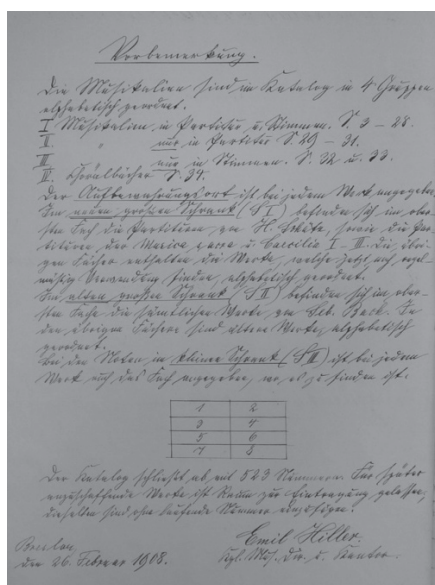
Il. 1. Jeden z głównych kościołów protestanckich Wrocławia, pw. św. Marii Magdaleny (po lewej, 1899), i jego kościół filialny, pw. św. Krzysztofa (po prawej, 1910–1920).
Źródło ilustracji: portal *Wratislaviae Amici*.

Il. 2. Karta tytułowa katalogu muzykaliów parafii św. Marii Magdaleny we Wrocławiu autorstwa Emila Hillera, źródło: Archiwum Państwowe we Wrocławiu.

Il. 3. Pierwsza strona katalogu muzykaliów parafii św. Marii Magdaleny we Wrocławiu z powtórzonym tytułem oraz dopiskiem wykonanym na czerwono z latami 1917 i 1918.

„Vorbemerkung.

die Musikalien sind im Katalog in 4 Gruppen alphabetisch geordnet.

I Musikalien in Partitur u. Stimmen. S. 3–28.

II Musikalien nur in Partitur S. 29–31.

III. Musikalien nur in Stimmen. S. 32 u. 33

IV. Chorälbücher S. 34

Der Aufbewahrungsort ist bei jedem Werk angegeben. Im neuen großen [großen] Schrank (S I) befinden sich im obersten Fach die Partituren von H. Schütz, sowie die Partituren der Musicae sacre u. Caecilia I–III. Die übrigen Fächer enthalten die Werke, welche jetzt auf regelmäßig Verwendung finden, alphabetisch geordnet. Im alten großen Schrank (S II) befinden sich im obersten Fache die sämtlichen Werke von Seb. Bach. In den übrigen Fächern sind ältere Werke, alphabetisch geordnet.

Bei den Noten im kleinen Schrank (S III) ist bei jedem Werk auch das Fach angegeben, vor es zu finden ist.

1	2
3	4
5	6
7	8

Der Katalog schließt ab mit 523 Nummern. Für Später anzuschaffende Werke ist Raum zur Eintragung gelassen, die Falten sind ohne laufende Nummer einzufügen.

Breslau

den 26. Februar 1908.

Emil Hiller

Kgl. Maj. Dir. u. Kantor.”

II. 4. Faksimile i transkrypcja przedmowy w katalogu muzykaliów, s. 2.

I. Musikalien in Partitur und Stimmen.

SI = unser große Orgel; SII = alte große Orgel; SIII = kleine Orgel 1-8
Angegeben die Größe der Orgel.

Laufende Nr.	Stimmen anzahl	Composition	Ort aufbewahrt
1.	44	André, Tedeum	SII
2.	30	Seb. Bach, Mot. Vangel vom Grosse	SI
3.	30	, , , , , Jesu, meine Freude	SI
4.	44	, , , , , Komm, Jesu, Komm	SI
5.	35 +1	, , , , , Der Geist steht außerordentlich auf	SI
6.	32	, , , , , Lob, Ehre, Weisheit	SI
7.	31	, , , , , Nach Himmelstempel	S.I
8.	42	, , , , , Nimm, was dir ist	
9.	55	, , , , , Wir Lob dir Jesu	SI
10.		, , , , , Du wirfst meine Tode auf	SI
11.	30	, , , , , Jesu, du bist meine Tode	SI
12.	41	, , , , , Grosse, wir bist, willst	SI
13.		, , , , , Bleib bei uns	SI
14.	40	, , , , , Jesu, du bist Grosse	SI
15.	38+11	, , , , , Gott, der Grosse, ist Grosse und Grosse	SI
16.		, , , , , Von Marmosa und der Marmosa. Capriccio I. Teil	SI

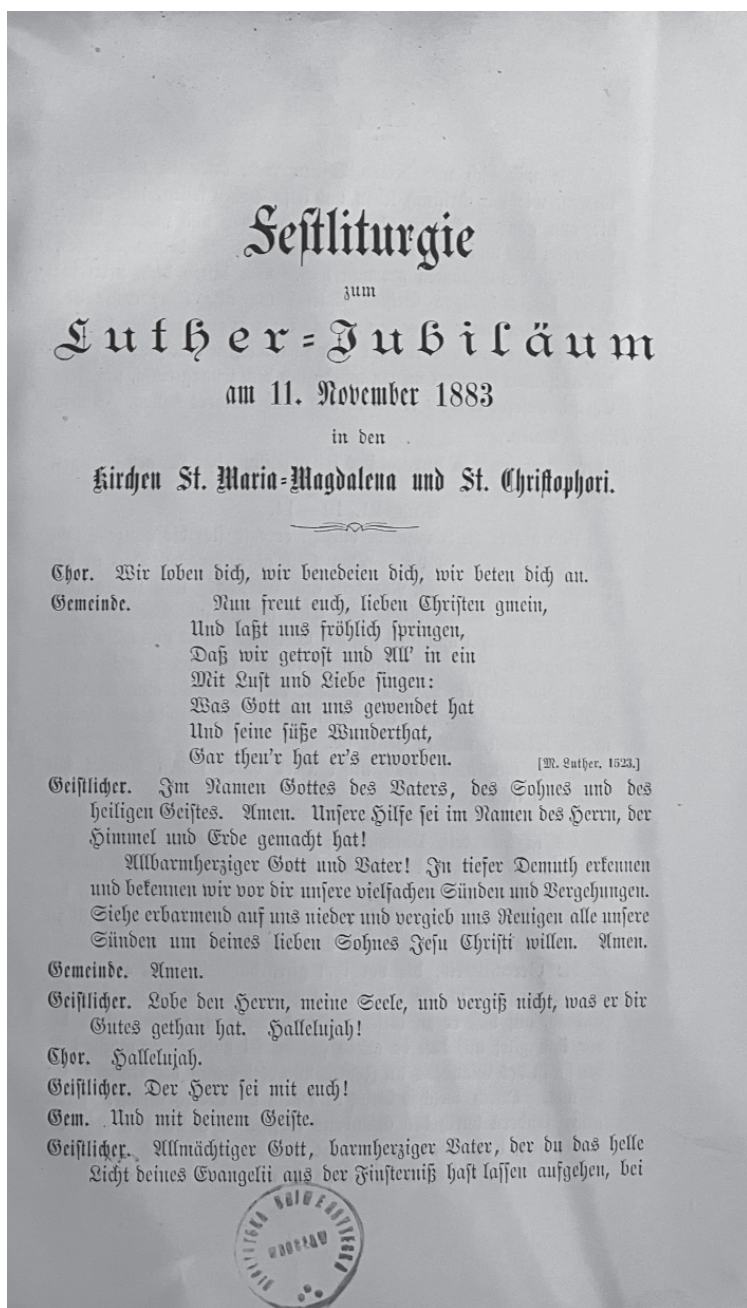
1. Jesu, du bist Grosse 2. Jesu, du bist Grosse 3. Jesu, du bist Grosse

II. 5. Przykład podziału katalogu i układu pierwszego działu z partyturami i głosami, s. 3.

Tytuły kolumn: 1. Laufende Nr. [numer bieżący]; 2. Stimmen [głosy]; 3. Composition [kompozycja]; 4. Aufbewahrungsort [miejsce przechowywania].

Il. 6. Portret Emila Hillera (czwarty od lewej) wśród założycieli Męskiego Stowarzyszenia Śpiewaczego Rudolfa Waetzolda, Breslau 1906, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu.

Il. 7. Fragment tekstu uroczystej liturgii 400-urodzin Marcina Lutra, zorganizowanej wspólnie we kościołach pw. św. Marii Magdaleny i pw. św. Krzysztofa we Wrocławiu 11 listopada 1883 r., zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

[illegible]

166.	34	Hiller, C. Ein 145. Pfaler, 8 Pfennig	LI
167.	10	, , , Wohl Tische, ein, eine Gatte Gottes?	LI
168.	36	, , , Frau sprach mich nicht in einem Jahr	LI
169.	33	, , , Frau, mich, ein, sprach, mich	LI

II. 8. *Katalog der Musikalien bei der Kirchengemeinde zu St. Maria Magdalena in Breslau* – wybrane kompozycje (numery 166–169) autorstwa Emila Hillera, s. 13.

36

Huldigung vor dem Christkinde.

festschluß bei St. Maria Magdalena

26. Dezember, nachmittag 5 Uhr.

1. Orgel: Passorale

2. Gemeinde: Nr. 27, B. 1, 3, 6

Kommt und laßt uns Christum ehren, Herz und Sinnen zu ihm kehren, Singet fröhlich, laßt euch hören, Werles Volk der Christenheit.	Sehet, was hat Gott gegeben: Seinen Sohn zum ew'gen Leben! Dieser kann und will uns heben Aus dem Leid in's Himmels Freud.
--	---

O gebenedeite Stunde,
Da wir das von Herzensgrunde
Glauben und mit unserm Munde
Danken dir, o Jesu Christ.

3. Geistlicher: Jes. 60, B. 1—3

4. Gemeinde: Nr. 18, B. 1 und 3

Dies ist die Nacht, da mir erschienen Des großen Gottes Freundlichkeit; Das Kind, dem alle Engel dienen, Bringt Licht in meine Dunkelheit, Und dieses Welt- und Himmelslicht Weicht hunderttausend Sonnen nicht.	In diesem Lichte kannst du sehen Das Licht der klaren Seligkeit; Wenn Sonne, Mond und Stern vergehen, Vielleicht schon in gar kurzer Zeit, Wird dieses Licht mit seinem Schein Dein Himmel und dein alles sein.
---	--

5. Geistlicher: Gebet

6. Gemeinde: Amen

II. 10. Fragment programu koncertu z nabożeństwa dla Dzieciątka Jezus
w kościele pw. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu,
w: *Katalog der Musikalien...*, s. 36.

16 J.G.E. LPI.

Weinacht-Gesang.

R Omm und laß uns Christum Ehren/ Herr und Sonnen zu ihm lehren:

Singet frolich / laß euch hören Wertes Volk der Christenheit.

R Omm und laß uns Christum Ehren/ Herr und Sinne zu ihm lehren:

Singet frolich / laß euch hören Wertes Volk der Christenheit.

2.
Sünd und Hölle mag sich ädmen/
Tod und Teuffel mag sich schämen:
Wir, die unser Heyl annehmen
Werffen allen Kummer hin.

3.
Sehet / was hat G.Dte gegäben:
Seinen Sohn zum ewigen Leben.
Dieser kan und wil uns heben
Aus dem Leid ins Himmels-Freud.

4.
Seine Seel ist uns gewogen:
Lieb und Gung hat ihn gezogen
Uns / die Satanas betrogen
Zu besuchen aus der Höh.

5.
Iacobs Stern ist aufgegangen/
Sillt das sehnliche Verlangen/
Dricht den Kopf der alten Schlangen
Und zerstört der Höllen Reich.

6. Unser

Seine Lieb und gunst mag niemand gnug aussagen in ewigkeit wie er hat get ra-
gen für uns gros angst und leid/ fñrt uns aus den banden/ von der sñnd und schen-
den zur gerechtigkeit.

Seine Majestat und sein herrliches wesen verlassen hat / das wir nur gessen /
ward aller welt ein spot/ wñllig hat er geben für uns lieb und leben / warer Mensch
und Gott. Las dich Herr bewegen etc.

Als er stark erwach er uns reichlich aus guaden/ den heiligen geist / der inn uns
fern schaden und not ein tröster heisß/ der uns schenkt die gaben/ und den rechten glau-
ben leret allerweilß.

Dank und lob sey Gott dem Vater in dem throne/ am höchsten ort / und Gott
seinem sohne dem allmñchtigen wort/ und dem heiligen Geiste/ der uns beystand leitet/
durch die Himel pfort. Las dich Herr bewegen.

Ein gesang auff die melody/ Quem
Pastores laudavere/ sampt dem Nunc
angelorum etc.

Preis sey Got im höchsten throne. Und auch seinem lieben Sohne.

Der

Der ist ein Mensch geboren/ Sonst wern wir alles verloren. Es ist der

Ein Kindlein ist uns heut gegeben /

Das erheit uns bey dem leben /

Welchs ist klarer denn die Sonne /

Aller Engel freud und wonne.

Ihr hñten etc.

Der kñig Himmels und der Erden /

Da er uns auch gleich seht werden /

Ward ein armes Kindlein /

Nam auff sich die sñnde wirn.

Des Kindes name etc.

Diesen Kñig hoch dort oben /

Wollen wir von hñren leben /

Und zu hñten alle gleich /

Das uns zu kom sein Gñttlich reich.

Du höchsten kñig etc.

Das Nunc angelorum gloria

vordentscht/ mit drey

stimmen.

D III

Das

- II. 11. Przykład pieśni bożonarodzeniowej *Quem pastores laudavere* jako *Kommt und lasst uns Christum ehren*, w: Johann Georg Ebeling, *Pauli Gerhards Geistliche Andachten, Bestehend in hundert und zwanzig Liedern ...*, t. 5, Berlin: Christoph Runge 1667, s. 136 (po lewej)
i jako *Preis sey Gott im höchsten Throne*, w: Valentin Triller, *Ein schlesisch singbüchlein...*, Bresslaw: Chrispin Scharffenberg 1555 (po prawej).

Neus Altkerk 1

M 271 Christnacht-Feier Y 750,4

bei St. Maria-Magdalena

am 25. December früh 6 Uhr.

Geistlicher (intonirt): Das Wort ward Fleisch, Halleluja!

Chor: Und wohnete unter uns, Halleluja!

Geistlicher (intonirt): Ehre sei Gott in der Höhe!

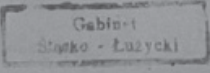
Fanfare.

Gemeinde: (Nr. 26, 1—3. 6—8):

Lobt Gott, ihr Christen, allzugleich in seinem höchsten Thron, der heut aufschließt sein Himmelreich und schenkt uns seinen Sohn. Er kommt aus seines Vaters Schoof und wird ein Kindlein klein; er liegt dort elend, nackt und bloß in einem Krippelein. Er äußert sich all seiner G'walt, wird niedrig und gering und nimmt nun an sich Knechtsgestalt, der Schöpfer aller Ding'.	Er wechselt mit uns wunderbar: er wird uns Menschen gleich und beut uns seine Gottheit dar, wird arm und macht uns reich. Er wird ein Knecht und ich ein Herr: das mag ein Wechsel sein! Wie könnte doch wohl freundlicher Das holde Christkind sein! Heut schließt er wieder auf die Thür zum schönen Paradies, der Cherub steht nicht mehr dafür: Gott sei Lob, Ehr' und Preis!
--	--

678/10

Il. 12. Fragment programu koncertowego z tekstem arii na nabożeństwo Bożego Narodzenia 25 grudnia, który odbył się w kościele pw. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

Luther-Feier
der
Gemeinde St. Maria-Magdalena
Dienstag, den 10. November 1896
abends 7 Uhr
im großen Saale des „König von Ungarn“
Bischofstraße 13.

M 2721 A 750

Gemeinde:
Ein' feste Burg ist unser Gott,
Ein' gute Wehr und Waffen;
Er hilft uns frei aus aller Not,
Die uns jetzt hat betroffen.
Der alt' böse Feind,
Mit Ernst er's jetzt meint,
Groß' Macht und viel List
Sein' grausam' Rüstung ist;
Auf Erd'n ist nicht sein's Gleichen.

Pastor prim. Maß:
Eröffnungs-Ausprache.
Gemeinde:
Mit uns'rer Macht ist nichts gethan,
Wir sind gar bald verloren;
Es streit't für uns der rechte Mann,
Den Gott selbst hat erkoren.
Fragst du, wer der ist?
Er heißt Jesus Christ,
Der Herr Gebaoth,
Und ist kein and'rer Gott;
Das Feld muß er behalten.

Diakonus Müller:
„Das Religions-Gespräch zu Marburg 1529“.
Gesang des Kirchenchors:
Choralsatz von Schönfeld:
Gott ist mein Hort,
Und auf sein Wort
Soll meine Seele trauen.
Ich wand'le hier,
Mein Gott, vor Dir
Im Glauben, nicht im Schauen.

Eintritt frei!

Il. 13. Fragment programu koncertowego z tekstem arii na nabożeństwo Bożego Narodzenia 25 grudnia w kościele pw. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

Il. 14. Karta tytułowa programu koncertu charytatywnego na rzecz funduszu remontowego kościoła pw. św. Bernardyna we Wrocławiu, 21 kwietnia 1901, kościół pw. św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.